

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

EESTI JA LÄTI LUULE SÜND SAKSA LAULU VAIMUST I

LIINA LUKAS

Aasta 1779 võiks eesti kirjanduse ajalukku minna eesti luule aastana. Nimelt ilmus siis kaks märgilist teost, mille arusaamad luule ülesannetest erinesid ja mis viitasid eesti kirjaliku luule kahele konkureerivale arenguvõimalusele. Need olid Johann Gottfried Herderi (1744–1803) rahvalaulukogu „Volkslieder” („Rahvalaulud”) teine köide, mis sisaldas Herderi töödeldud eesti rahvalaule, ning Johann Friedrich Ernst Albrechti (1752–1814) Rakveres välja antud luulealmanahh „Ehstländische poetische Blumenlese für das Jahr 1779” („Eestimaa poeetiline lillevalik 1779. aastaks”), mis esitles kohaliku saksakeelse luule kõrval kolme maakeelde ümber pandud pala. Viimaste lähtetekstideks olid tuntud saksakeelsed laulud. Mõlemad kogumikud ilmusid ajal, kui Baltimaades oli hoogu võtnas diskussioon mitteksaksa kirjanduse arenguvõimaluste üle.

Artikkel juhib eesti luule lätete juurde. Vaatlusesse on kaasatud läti luule algus¹ ja sellega seotud poleemika, kuna üksnes Eesti materjali käsitledes lahendame Eesti vanema kirjandusloo küsimustes vaid pool rehkendust. Tegu oli ühtse kirjandusväljaga, millel arutelu kirjandusküsimuste, sealhulgas eesti ja läti kirjanduse arenguvõimaluste üle toimus saksa keeles, isegi kui arutlejad end juba eestlasteks või lätlasteks pidasid. Tänu sellele kulgesid paljud arengud läti ja eesti kirjanduses paralleelselt, kuid veelgi huvitavamad on eesti ja läti kirjanduse eriteed ehk juhtumid, kui ühes kirjanduses teostati

¹ Tänan Mära Grudulet ja Pauls Daijat abi eest läti luule osas.

üht, teises teist programmi. Samal ajal võisid need eriteed olla ühe medali kaks poolt, st kuuluda ikkagi ühte saksakeelsesse diskussiooni.

Johann Gottfried Herderi rahvalaulukogu „Volkslieder” ja rahvalaulu järellaul Baltimaades

Aastatel 1778 ja 1779 ilmusid Herderi rahvalaulukogu „Volkslieder” kaks köidet, mida ta oli kaua kavandanud. Esimese versiooni pealkirjaga „Alte Volkslieder” („Vanad rahvalaulud”) saatis ta Hartknochi kirjastusele Riiga juba 1773. aastal, kuid võttis aasta hiljem kriitika kartuses käsikirja tagasi, loobumata rahvalaulule mõtlemast. Herderi saksa keeles kasutusele võetud neologismil *Volkslied* oli väga keskne tähendus tema luulemõistmises.

Mida taotles Herder rahvalauluga? Herder pidas luulekunsti ülesandeks eheda inimliku tundmuse väljendust. Tema luuleteoreetilise huvi keskpunktis on lüürika kui selleks kõige sobivam meedium.

Herder leidis lüürilisele sobivat väljendusvormi otsides selle esialgu oodis. Oodiga tegeles ta juba varem, aga just Riia perioodist (1764–1769) pärinevad tema oodivisandid („Von der Ode” / „Oodist”) (FHA 1: 57–99), samuti lüürilise luule ajalugu käsitlev „Versuch einer Geschichte der lyrischen Dichtung” („Lüürilise luule ajaloo kavand”, 1766), milles ta püüab määratleda lüürilise luule sisemisi ja välimisi tunnusoone. Ood on tema silmis luulekunsti läte ja ühtlasi kõige lüürilisem žanr, mis väljendab tundmust (FHA 1: 65). Oodi siseamiseks tunnuseks peab Herder süütut lihtsust, mõtlemise ja tundmise terviklikkust, liigendamatast ja vaimustust, mida luuletaja oodi luues tunneb. Oodi väliseks tunnuseks on selle meeleline keelekasutus – kire keel (sks *Sprache der Leidenschaft*), millele on iseloomulik spontaansus, hüplikkus, mõõdu-tundetudus, sõnavallik ja konstruktsioonide julgus.

Ood on loodud laulmiseks. Luule ja muusika seos on Herderi lüürika mõistes oluline, seda on näha ka žanrinimetustest (*Gesang, Lied* 'laul'), mida ta oodi kõrval lüürilise luule käsitlustes kasutas. Tähtis järelalus, milleni Herder oodi uurides jõudis, puudutab luulekunsti mõjutaotlust: „Oode luuakse, et teisi kaasa haarata” (FHA 1: 64). Lüüriline luulekunst peab liigutama, minema hinge, kutsuma esile sümpaatiat ehk kaastunnet (FHA 1: 70). Sellise mõjuga olid vanakreeka ditürambid ja oodid. Herder hoiatab nende tänapäevase jälgendamise eest: „Jälgendamine ilma tundmuseta on vale, eksitee! Teaduste levik kitsendab kunste, poetikaharidus poeesiat; lõpuks on meil reeglid poetilise tundmuse asemel; me laename antiigist jääke, ja luulekunst on surnud!” (FHA 1: 85) Historistliku lähenemisega jätab Herder maha antiikse pinnase ja otsib oma kaasaja lüürilisele luulele uusi eeskujusid: „Sakslase „Metamorfoosid” ei pea olema Ovidiuse sarnased. – Lastagu meil meie inimesi kujutada meie oma näo järgi, ilma võõrast kandist pärit poetilise värvita. [---] Shakespeare'i kirjutised ja põhjamine Edda, bardide ja skaldide laulud peavad tooni andma meie poeesiale.” (FHA 1: 85–86)

Kirjutises „Fragmente über die neuere deutsche Literatur” („Fragmendid uuemast saksa kirjandusest”, 1766–1767) on nimetatud veel ühte kaasaegse luule võimalikku inspiratsiooniallikat.

Kannaks igäüks selle eest hoolt, et otsida vanu rahvuslikke laule [*Nationallieder*]; nii ei sisenetaks pelgalt sügavale esiisade poeetilisse mõttemaailma, vaid leitaks palasid, mis, nagu mõlemad läti² dainod, mida „Kirjad kirjandusest”³ ära tõid, ei jää maha brittide tihti nii oivalistest ballaadidest, trubaduuride šanssoonidest, hispaanlaste romanssidest, või ka vanade skalldide pidulikest saagadest; olgu need rahvuslikud laulud [*Nationalgesänge*] siis läti dainod, kasakate dummid või peruu või ameerika laulud. (FHA 1: 285)

1773. aastaks oli Herderil sobiv tundmust väljendav lüüriline vorm leitud – selleks oli rahvalaul (*das Volkslied*), uus mõiste lüürilise laulu jaoks, millega ta pealkirjastab ka oma kogumiku „Alte Volkslieder”. Selle (ilmumata jäänud) kogumiku eessõnades (FHA 3: 15–68) ja tema samal aastal ilmunud Ossiani laulude käsitluses „Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker” („Katkend kirjavahetusest Ossiani ja vanade rahvaste laulude üle”, vt FHA 2: 447–497) on Herderi arusaam rahvalaulust ja selle tähendus kaasaegse luule jaoks kirjas kõige selgemalt ja julgemini: „[---] need on rahva laulud [*Lieder des Volkes*], harimata meelelise rahva laulud, mida on esiisade suus nii kaua edasi lauldud” (FHA 2: 448). Herder oli jõudnud arusaamani, et ehtne lüüriline tundmus ei väljendu kirjalikult fikseerituna, vaid suulises esituses, rahvaloominguna. Suuliselt toimib lüüriline dialoog lauliku ja kuulaja vahel vahetuimalt. Herder mõistab rahvast (*das Volk*, vahelduvalt ka *die Nation*) rousseau’likus tähenduses kui kirjakultuurist, hariduse kaudu omandatud kultuurimustritest rikkumata, loodusega kooskõlas elavat, ühte keelt rääkivat sarnase mõttelaadiga kogukonda. See hõlmab nii rahvalikku (rahvale ehk madalamale ühiskonnakihi omast) kui ka rahvuslikku. Just harimata lihtsas rahvas ilmneb rahvusele omane ja algupärane kõige selgemalt ja vahetumalt. Temas on säilinud mõtlemise, tundmise ja tegutsemise terviklikkus, ehtne loomulik laad, mida pole rikkunud haridus, kunst ega mood. „Mida kaugemal on rahvas kunstilisest, teaduslikust mõttelaadist, keelest ja kirjakultuurist, seda vähem on ka tema laulud kirja pandud või surnud kirjatähevärsid” (FHA 2: 447–497, 452). Kirjandus toodab kultuurilisi mustreid, mis pärsivad algupäraseid luulelisi kvaliteete.

Rahvalaul on inimkonna hää, ta vahendab inimlikku loomust, nii nagu Jumal selle on loonud. Rahvas on meeleline, looduslik, loomulik, originaalne, loov. Rahvalaulus kehtib ainsa reeglina „looduse” seadus selle esmamuljelisuses, elamuslikkuses puuduliku loogilise sidususe, süntaktilise korrapära, kunstipärasuse asemel.

Herder tsiteerib Lessingit, kes leedu dainasid silmas pidades kirjutas: „Te õpite sellest ka seda, et luuletajaid sünnib igas ilmakaares, ja et elav tundmus pole tsiviliseeritud rahvaste eelisõigus” (FHA 3: 73). Herder läheb veelgi kaugemale, väites, et tõeliselt elav tundmus on tsiviliseerimata rahvaste eelisõigus:

Noor laplane, kes Veenuse asemel räägib oma põhjapõdraga [---] Nad kujutavad armastust seitse korda tõelisemalt, see tähendab, teevad ilusamaid

² Tegelikult leedu dainad.

³ Mõeldud on Gotthold Ephraim Lessingi aastatel 1759–1765 ilmunud kirjanduslikku nädalikirja Briefe, die neuesten Literatur betreffend (Lessing 1987: 91).

armastuslaule kui magusaim Sappho-pedant oma kõigi reeglite järele kunstlikult konstrueeritud oodides. Leedu tüdruk, kes jätab hüvasti kõigi kodustega ja kujutab kogu oma pruudimaailma silma ja südamega, on suurem luuletaja kui maneerlik hüvastijätukõne fabritseerija, kes on kleepunud ei millegi muu kui oma kirjutuspuldi külge. (FHA 3: 67)

Selle argumendiga tõstis Herder valgustajate põlatud talupojaoodi (sks *Bauernode*, nii nimetati rahvalaule nii Baltimaades kui ka mujal saksakeelses ruumis) otse žanrihierarhia tippu.

Eesti ja läti rahvalauludel oli Herderi rahvalaulu mõiste kujunemisel eriline koht. Leonid Arbusow väidab, et just läti rahvalaulu kogemine aastatel 1765–1766 Kuramaal kujundas otsustaval määral Herderi vaateid luulele (Arbusow 1953: 130, 140). Kirjavahetuses Ossianist kirjutas Herder läti rahvalaulu silmas pidades:

Te naerate minu entusiasmi üle metsikute rahvaste suhtes. [---] Kas teate, miks mul on selline tunne osalt justnimelt metsikute rahvaste laulude, osalt Ossiani vastu? [---] Siis teadke, et mul on endal olnud juhus näha selle vana metsiku laulu, rütmi ja tantsu elavaid riismeid elavate rahvaste esituses, kellelt meie kombes pole veel täielikult jõudnud välja juurida keelt, laule ja kombeid, et anda asemele midagi väga kärbitut või üleüldse mitte midagi. Siis teadke ka, et kui ma kuulsin sellist vana laulu tema metsikus hoos, seisin ma seal ikka nagu prantsuse *marcell: que de choses dans un menuett!* Või veelgi enam, mis on need rahvad võitnud, vahetades oma laulud kõndistatud menueti või riimikese vastu, mis on samaväärne menuetiga? – Te tunnete mõlemat läti laulukest, mille Lessing võttis üle Ruhigilt⁴, ja teate, kui palju meelelist keelerütmi on nende olemuses. (FHA 2: 456–458)

Baltimaades avanes tal võimalus „vana metsiku laulu, rütmi ja tantsu elavaid riismeid” oma kõrvaga kuulda ja silmaga näha. Läti keelt oskamata ei saanud ta aru nende laulude sisust, kuid võib-olla just seetõttu pani tähele „keele meelelist rütmi”, meloodiat, esitusviisi (kehalist liikumist, tantsulisust), spontaansust, improvisatsioonilisust, millega neid loodi ja mis iseloomustab ainult suulist esitusolukorda. Suuliselt päranduv rahvalaul on kirjakuultuuri puudumisel rahva mõtlemise ja tundmise, poetilise eneseväljenduse ainus vahend: „Raamatuid, kunste, linnu, tehtud seltskondlikku mõtlemisviisi neil veel ei ole: ja see, milles väljendub nende loomulik mõttelaad, sai olla vaid see, mida Jumal oli neile andnud: keel, heli, liikumine, kirjeldus, proportsioon, tants, ja see, mis kõik selle kokku sidus – laul.” (FHA 3: 60)

„Kõik harimata rahvad on laulvad” (FHA 3: 60), võib Herder oma baltimaaise kogemuse põhjal väita. „Laulu olemus [---] seisneb kire või tundmuse meloodilises liikumises, mida võib vana tabavat väljendit kasutades viisiks nimetada [---]” (FHA 3: 246). Lüürilises viisis on laulu hing. Aga rahvalauludes väljendub ka maailma tajumine piltides. „Selliste metsikute rahvaste laulud liiguvad olemasolevate asjade, tegevuste, olukordade ümber, elava maailma

⁴ Viidatakse Philipp Ruhigi leedu keele leksikonile „Litthauisch-deutsches und deutsch-litthauisches Lexikon” (Königsberg, 1748).

ümber! Kui rikkad ja mitmekesised on seal olud, seigad, jooned! Ja kõike seda on silm näinud. Hing näeb neid vaimusilmas!” (FHA 2: 486)

Kogumiku „Alte Volkslieder” põhirõhk pidi olema inglise ja saksa luulele, mille sarnasust tahtis Herder tõestada. Vaid kogumiku neljandas raamatus pealkirjaga „Nordische Lieder” („Põhjamaised laulud”) plaanis ta tuua ära valiku „metsikute või poolmetsikute” rahvaste laule, tõendamaks, et „inimkonna kaart on tohutult laienenud” võrreldes antiikajaga ning see, et me tunneme rohkem rahvaid, on meie eeliseks. Filosoofiline sajand, mis tunneb, armastab ja kujundab inimlikkust, peab huvituma ka sellest, kuidas need rahvad, „meie vennad”, maailma tajuvad, püüdma neid mõista nende mõtteviisi sisse elades. (FHA 3: 59) Õppimaks tundma ühe rahva ajalugu ja omapära, tuleb selle rahva vastu sümpaatiat tunda, temasse sisse elada, vaadata teda seestpoolt tema enda pilgu läbi üldise välise iseloomustuse asemel. Selline põhimõtteline empaatiline (olemuselt postkoloniaalne!) tunnetusmeetod juhib koloniaalolude kriitikani Liivimaal⁵.

Siis pole vaja tegelda ainult metslaste või poolmetslaste nina, kehakuju ja välise eluolu ebaoluliste külgedega! Pole vaja kõneleda ainult sellest, mida nende maalt saada võib, ja kuidas neid veel paremini annaks ikestada, ära kasutada, piinata, tarvitada ja ära rikkuda. Mitte kõnelda ainult sellest, mis nad ei ole – inimesed nagu meie!, haritud rahvused!! ja kristlased! –, vaid sellest, *mis nad on?* Anda meile tõetruu ettekujutus nende mõtteviisist, tundmusest, hinge kujust, keelest, mitte võõra lori vahendusel, nagu seda on täis kõigi nende kiirkorras läbi nende maade kihutavate eurooplaste-narride peakesed – vaid läbi nende endi tõetruude *mälestiste* ja *näidete*. – Me räägime nende *lauludest!* (FHA 3: 60)

Kogu koostades ja erinevate rahvaste laule valides tugines Herder üksnes kirjalikele allikatele. Eesti lauludest olid selles käsikirjas vaid kõige esimene Herderile tuttav balti päritolu rahvalaul, Christian Kelchi kroonikast (1695) võetud Jõrru-laul, läti materjalist Friedrich Christian Weberi reisikirjas „Das veränderte Russland” („Muutunud Venemaa”, 1721) avaldatud laul ja mõistatus. Ka teiste „metsikute või poolmetsikute rahvaste” laulud (lapi, peruu, leedu) sai ta kirjandusest (FHA 3: 459).

Kuid Herder nägi Liivimaal oma ettevõtmiseks suuremat potentsiaali. Ta oli märganud suuliselt edasi kanduvate laulude rikkust. 1773. aasta kogu eessõnas kutsus Herder üles koguma saksa rahvalaulude fragmente, seades eeskujuks Allan Ramseyt ja Thomas Percyt: „Me asume langeval mäenõlval: pool sajandit veel ja on liiga hilja. [--] Rahva kogu elava mõttelaadi riismed veeuvad järjest kiirema hooga unustuse kuristikku. Nõndanimetatud kultuuri valgus õgib nagu vähk kõike enda ümber!” (FHA 3: 21–23) Põhjamaa laulude tsükli eessõnas seisab:

Läänemere kallastel leidub rahvaid, kelle *ajalugu* on kindlasti rohkem läbi valgustatud kui nende *loomulugu* – tõeline teadmine nende keelest ja mõtte-laadist. *Vendid, slaavlased, vanapreislased, leedulased, lätlased, eestlased*

⁵ Herderi kolonialismi- ja imperialismikriitika kohta vt Noyes 2015 ja Renner 2017.

kuni ringiga tagasi *friisideni* – kõrvutatagu neid rahvustega, keda rohkem tunneme, eriti *islandlastega*; kes võrdleks *nende mõttelaadi ja keele näiteid*, kui neid leiduks?

Ja ometi elab kõikjal vaimulikke, kelle kutsumuseks on nende *keele, kommete, mõttelaadi, vanade eelarvamuste ja tavade uurimine!* Kellest paljud on neid kindlasti ka *uurinud*; kes sellest ka nii mõndagi kolmandas isikus *kõnelevad*: „Neil on laulud! Neil on nii isevärki arusaamad jne” [---] (FHA 3: 62)

Herder ei olnud ise võimeline neid laule üles kirjutama. Tema raamat pidi andma ärgitust „rahvalaulude, mütoloogiate, muinasjuttude, uskumuste” kogumiseks, „et meil oleks olemas rahvaste terve truu loomulugu” (FHA 3: 62). Ta andis kogujatele rahvalaulude üleskirjutamiseks ka meetoodilisi juhiseid. Distantseeritud lähenemisest materjalile ei piisanud, vajalik oli sisse elada (*sich einfühlen*), rahva vastu sümpaatiat tunda (*der Nation sympathisieren*, FHA 4: 32), mis oli kooskõlas Herderi sentimentalistliku tunnetusmeetodiga.

Et ei kõneldaks ise, vaid *lastaks kõnelda*; ei küsitaks kogu aeg, milleks miski hea on, vaid seda, hästi või mitte hästi, *demonstreeritaks*; et midagi ei *ilustataks*. Et ei mahendataks ega moonutataks seda religiooni või klassikalise maitse kattevarjus; vaid antaks see edasi nii, *nagu see on*. Aga tõetruult, innu ja armastusega. (FHA 3: 62)

Herder ei jätnud mõtet rahvalaulukogu kunagi ikkagi välja anda, kuid muudetud kujul, lisades sinna seni trükkis ilmumata, rahvasuust otse üles kirjutatud laule. Eriti Baltimaadest lootis ta kohalike pastorite kaasabil sel viisil laule koguda. August Wilhelm Hupeli (1737–1819) vahendusel sai Herder aastatel 1777–1778 oma kogu „Volkslieder” jaoks 79 läti ja 8 eesti rahvalaulu originaalteksti. Eesti laulud kogus Hupel nähtavasti ise, lisades sõnasõnalise tõlke. Läti laulude saamiseks pöördus Hupel oma Riia sõprade, loodusuurija Jakob Benjamin Fischeri (1731–1793) ja kirjastaja Johann Friedrich Hartknoch'i (1740–1789) poole, kes omakorda edastasid palve Vönnu praostile Heinrich Baumannile (1716–1790) ja Äraiši pastorile Gustav Bergmannile (1749–1814) (läti laulude kogumise kohta vt Arbusow 1953; Paškevica 2003, 2016).

Herder tegi Hupeli tõlkele tuginedes oma versioonid neljast eesti pulmalaulukatkendist (FHA 3: 300–301), pärisorja rasket saatust kurtvast laulust algusreaga „Minna ep lähhä tüttar, pakko” (Herderil „Klage über die Tyrannen der Leibeigenen”, FHA 3: 301–303), nn „Venna sõjalaulust” algusreaga „Jo todi sõa sannumed” (Herderil „Lied vom Kriege”, FHA 3: 384–386), mis ilmusid „Volksliederi” teises köites. Eesti pulmalaulude saatesõnas tõi Herder ära juba ilmumata jäänud, 1773. aasta väljaandesse kavandatud Kelchi kroonikast tuntud Jõrru-laulu (FHA 3: 292).⁶ Herderi nn Liivimaa kogu⁷ palju rikkalikumast läti materjalist jõudis trükki vaid kuus nelikstroofi laulufragmente

⁶ Rahvalaulukogu kolmandasse versiooni (1807) lisandus eesti lauludest „Der Hagestolze” („Vanapoiss”).

⁷ Herderi nn Liivimaa kogu paikneb Berliinis riigiraamatukogus Herderi isikuarhiivis. Täna Kaspar Rennerit mulle saadetud koopiate eest. Eesti laulud on ära trükitud Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes, vt Meyer 1896: 242–267.

ning „Frühlingslied” („Kevadlaul”), mille Herder pani kokku viiest iseseisvast nelikstroofist (FHA 3: 308–310), lisaks vanasõnu ja mõistatusi.

Eesti ja läti laulud olid varem trükiilmumata. Need juhatas Herder sisse väljaande teise köite teises raamatus pikema kommentaariga, mis kirjeldab nende rahvaste laulmistavasid. Eesti ja läti laulude puhul tugines Herder Liivimaa autorite ja kogujate tähelepanekutele, kuid erinevalt neist väärtustas ta rahvalaule poeetilise aspektist, nähes neis spontaanset luuleandi. Ta kirjutab eesti laulude kohta: „Nende stroofide ilu kohta ei ole vaja tõendust, siin on tegu rahva ehedate, tõeliste, loomupäraste lauludega, mitte laulu abstraktse ideaaliga” (FHA 3: 420). Pärisorja kaebelaulu kohta märgib Herder: „Lühendatult oleks laul ilusam; aga ärgem seda lühendagem. Kõlaga see ühe kannatava rahva ehe ohe oma tõeliselt tunnetatud, mitte luuletatud olukorrast nii, nagu ta on.” (FHA 3: 420)

Uus kogu oli koostatud 1773. aastal kavandatud kogust erineval, antropoloogilisel põhimõttel: siin on läbisegi nii anonüümsed rahvalaulud kui ka autorilaulud eri rahvastelt (kogu algab Goethe ballaadiga „Das Lied vom Fischer” („Laul kalurist”), rühmitatuna selle järgi, kuidas nad vahendavad mingit inimelu põhisituatsiooni või -tundmust. Ka eesti ja läti laulud sattusid erinevatesse peatükkidesse, vaheldumisi teiste maade sama tundmust või meeoleolu kandvate lauludega. Teise osa teine raamat algab eesti pulmalauludega, millele järgneb vastandmeeleolu loov pärisorja kaebelaul, siis kreeka, leedu, lapi pulmalaulud, seejärel Sappho armastusluule ning siis läti dainad. „Venna sõjalaul” paikneb kolmandas raamatus koos saksa, hispaania, inglise jt lauludega, mis näitavad inimest võitluses. Herder soovis näidata, et rahvaste hääled lauludes kõlavad kokku isegi erinevas kultuuriarengu faasis.

Saksakeelsele haritud lugejale mõeldud Herderi rahvalaulukogu tähendus oli teedrajav. Liivimaa rahvalaulu akustilis-visuaalse mulje mõjul jõudis Herder uue lüürilise luule kontseptsioonini, mis mitte üksnes ei juhatanud uuele teele lüürilist luulet, vaid kirjanduse üldiselt. Herderi teeneks on, et ta muutis arusaama suulise ja kirjaliku vahekorras kultuuris, tõendades, et kultuur on vanem ja laiem kui kirjakultuur ning et kirjakultuuri puudumine ei tähenda loominguilisuse, vaimsure puudumist. Tõeline poeesia ei sünni õpetatud luuletaja kirjutuslaual taga, vaid elava mulje, tundmuse silmapilgust.

Herderi algatatud kogumisaktsioon, mis päädis rahvalaulukogu avaldamisega, oli paradoksaalne ettevõte: suuliselt pärandunud laulud tuli teha kirjakuultuuri osaks võimalikult ehedalt, rahva mõttemaailma ja loomusesse sisse elades. Herderit ei innustanud pelk filoloogiline või folkloristlik huvi ega kogumislust. Rahvalaul huvitas teda mitmel põhjusel. Esiteks ajaloolisel: rahvalaul oli mälu talletaja, teadmiste kandja, rahva „loomusloo parim sõnaraamat”, kogu tema „teaduse, religiooni, hingeliikumise, esivanemate eripärasuste, nende elu rõõmude ja kannatuste koondumiskoht” (FHA 3: 60). Rahvalaulus tuli liigendamatus sünteesis ilmsiks rahva vaimne järjepidevus. Oluline oli see kadunud aegade pärandus säilitada, isegi taaselustada, sest rahvalaulus ilmnevat algne inimolu – rahvaste hää. Rahvalaulud on õilsaim luulekunst, mis on sündinud rahva hingest, nad harivad hinge, juhtides tõelise inimlikkuse. Seega nägi Herder rahvalaulus ka kasvatuslikku vahendit. Rahvalaulu nn ehtsus ei tähendanud Herderi jaoks ilmtingimata autentsust, vaid pigem õiget tooni, sest laul pidi olema liigutav, ta pidi mõjuma, kõnetama oma (luge-

vat) publikut. Seetõttu kaitses Herder ka James Macphersoni Ossiani laule rahvaluule võltsimise süüdistuste eest. Teiseks kätkes rahvalaulu mõiste poliitilist mõõdet – suuliselt pärandunud rahvalaulus ilmneb alistatud rahva hääl, see on tema „endakäsituse” ainus meedium. Herder vastustas Liivimaa koloniaalolusid ja rõhutas rahvuste võrdväärsust ja iseväärtust. Kolmas ja olulisim oli aga rahvalaulu esteetiline, poetoloogiline funktsioon. Rahvalaul kujutas endast „poetilist varakambrit” (*poetische Fundgrube*, FHA 3: 68), millest kaasaegne luule sai ammutada mitte üksnes ainest, motiive ja võtteid, vaid produktsiooni, representatsiooni ja retseptiooni tehnikaid. Inglise luulekunst oleval sündinud vanade laulikute loomingu riisemetest. Suurimad laulikud, nagu Chaucer, Geoffrey, Spenser, Shakespeare, Milton jt, olid vanade laulude entusiastid (FHA 3: 18–19). Rahvalaulu potentsiaal kirjanduse jaoks ei seisne mitte jälgendamises, vaid traditsiooni ja selle vaimu tajumises ning inspiratsioonis, mis sellest ammutatakse. Ossiani laulude käsitluses kasutab Herder mõistet *järellaul* (*Nachgesang*). Rahvalaulu ei tule imiteerida, vaid järele laulda, võttes eeskujuks selle omadused ja loomemeetodi (vt selle kohta Singer 2006). Rahvalaulu järelelaulmise võimalus aitab ületada suulise ja kirjaliku kultuuri vahelise lõhe. Sel viisil kandis Herder suulise pärandumise meetodi üle kirjalikku kultuuri. Ja see ülekande võimalus osutus äärmiselt potentsiaalirikkaks, kuna see lõi aluse uute kirjanduste tekkeks.

Eesti ja läti kirjanduse jaoks oli Herderi kogu sümboolse tähendusega, see oli n-ö asutamisürik: esmakordselt esitati siin Baltimaade rahvalaule kõrvuti teiste rahvaste lauludega kui maailmakirjanduse väärtuslikku osa, kõige ehtsamat poeesiat. Jaan Undusk (1995) on õigusega kõnelnud eesti kirjanduse sünnist Herderi ja Johann Georg Hamanni (1730–1788) vaimust (vt järgmist alapeatükki). Esialgu jäi see võimalus aga pelgalt teoreetiliseks.

Kuidas suhtuti Herderi ideedesse Baltimaades? Rahvalaul oli küll siinsete haritlaste tähelepanu pälvinud (nt Friedrich Meniuse „Liivimaa ajaloo” 1632. aastal, Menius 1848), kuid et rahvalaul võiks olla eesti- ja läti keelse luule arendamisel eeskujuks, oli harjumuspäratu mõte. Enamasti olid rahvalaulud nii valgustuslikult kui ka pietistlikult meelestatud baltisaksa literaatide silmis siiski metsikud, lihtsameelsed, tahumatud (Hupeli, Baumanni jt hinnanguid vt Jürjo 2004: 398–406). Esimese põhjalikuma mittedaksa (läti) rahvalaulu käsitluse kirjutas Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) oma teoses „Neue vollständigere Lettische Grammatik” („Uus täielikum läti grammatika”, 1761), andes ülevaate läti poesiast, mille lätet ta nägi just nimelt rahvalaulus. Ta tõi oma grammatikas ära kümme vana talupojalaulukest (*Bauernliederchen*), imetledes lätlaste laul entusiasmi: „Kunagi ei tunne meie, sakslased, ka kauneimast muusikast nii suurt rõõmu kui lätlased oma lauludest” (Stender 1761: 152–164). Raamatu teises, täiendatud trükis (1783) kasutas ta Herderi mõjul juba nimetust „vanad rahvuslaulukesed” (*alte Nationalliederchen*).

Stenderi valgustuslik maitse ei lubanud näha rahvalaulu poetilist väärtust. Tema meelest puuduvat läti rahvalaulus hea luule peamine tunnusjoon – vaimukus (*der Witz*) –, mistõttu ta soovitas rahvalaulud välja vahetada tõlke luule vastu, andmaks läti luulele arenguabi mõnest poetiliselt küpsemast kirjandusest. Sarnasel arvamusel olid teisedki valgustajad, näiteks Hupeli sõnul olid rahvalaulud „vanaeitede sünnitised” (Meyer 1896: 261) ega kannatanud „võrdlust ka kõige armetuma itaalia *improvisatore*’ga” (Hupel 1777: 158).

Teisalt leidub 1760. aastaist peale ka siinmail jälgi Euroopat vallanud rahvalauluvaimustusest, mis sai alguse Percy ja Macphersoni vanainglise ja šoti laulukogudest. Juba enne Herderi Liivimaale tulekut võib leida märke uuest suhtumisest rahvalaalu.

Esimese rahvalaalu esteetiliselt väärtustava märkuse leiame Hamanni 1762. aasta teosest „Aesthetica in nuce” („Esteetika pähklikoores”), kus seoses luule meetrumi ja riimiga (riimi puudumisega) tehakse juttu läti rahvalaulust, mida kirjutaja Liivi- ja Kuramaa mõnes piirkonnas olevat kuulnud ja mis kõlavat nagu „väheste helidega kadents” (*eine Cadenz von wenig Tönen*). Hamann avaldas arvamust, et kui selle rahva seast peaks võrsuma luuletaja, „siis on täiesti loomulik, et tema värsid sünniks just selle harjumuspärase mõõdu järgi. Võtaks liiga palju aega, et asetada see väike seik tema õigesse valgusse ja võrrelda mitmete nähtustega.” (Hamann 1994: 23) Hamann ei leidnud kahjuks aega, et seda võtmetähtsusega seika üksikasjalikumalt avada, aga mõte oli selge: tulevane läti luuletaja ei pea mitte võõraid eeskujusid jäljendama, vaid mõõtu võtma rahvalaulust. See idee pöörab pea peale Stenderi ja tema eeskujul teiste balti rahvalaule eesti ja läti luule edendamise programmi tõkeluule abil, mille juurde tulen artikli II osas tagasi.

Kaks aastat pärast Hamanni avaldust hindas Suntaži pastor Johann Jakob Harder (1734–1775) läti rahvalaule sentimentalistlikust mõjuesteetikast lähtuvalt oma uurimuses „Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten aus ihrer Sprache” („Uurimus vanade lätlaste jumalateenistusest, teadustest, käsitööst, valitsemisviisidest ja tavadest, otsustades nende keele põhjal”), mis ilmus kohalikus perioodilises väljaandes *Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen* (Harder 1764).

Nende improvisatsioonilistes [*aus dem Stegreif*] lauludes on inglise tänavaulude satiirilist, vahel kurja vaimukust. Seevastu on nende armastuslauludes õrnust, mis on võrreldav armunud melanhooliaga; nad oskavad väikeseid rõhutatud kõrvalseiku, armunud hinge esimesi lihtsaid liikumisi esitada nii osavalt, et nende laulud liigutavad sümpatiseerivaid hingi tohutult. (Harder 1764: 10)

Hamanni ja Harderi käsitlused, samuti Stenderi grammatika, olid tuttavad ka Herderile, kes kasutas Harderi kirjeldust oma rahvalaulude väljaande läti laulude saatesõnas (FHA 3: 294–295).

1777. aastal taas käsile võetud rahvalaulukogu jaoks õnnestus Herderil tõepoolest ärgitada Liivimaa haritlasi rahvalaule koguma, kuigi esialgu ei leidnud tema ettevõtmine siin mõistmist. Nii küsis 1778. aastal Herderile laule saatnud Vönnu praost Baumann imestunult: „Rääkige mulle, armas sõber!, mida tahab härra ülemsuperintendent Herder [---] meie läti rahvalauludega peale hakata? Suur mees! See on mulle mõistatuseks, mida ma ei suuda lahendada”. (LVVA, f 4038, n 2, s 304, l 57) Et Baumann kasutas oma kirjas sõna *Volkslied*, viitab sellele, et see Herderi mõiste oli mõne aastaga juba siinmailgi avalikus käibes (Paškevica 2016: 66).

Baumann reserveeritud hoiaku üle ei tasu imestada. Herderi rahvalaulekogule sai ka Saksamaal esialgu osaks suhteliselt leige vastuvõtt. Alles selle

teine, muudetud ülesehitusega täiendatud trükk, mis ilmus 1807. aastal pärast Herderi surma tema naise Karoline Herderi ja Johannes von Mülleri toimetatuna pealkirja all „Stimmer der Völker in Liedern” („Rahvaste hääled lauludes”), ning samaaegselt Clemens Brentano ja Achim von Arnimi koostatud rahvalaulukogu „Des Knaben Wunderhorn” („Poisi imesarv”, 1806–1808) tagasid rahvalaulule eluõiguse nii teoorias kui ka praktikas – kirjandusliku eeskujuna. Oli romantismi valitsusaeg.

Samal 1807. aastal ilmus veel Gustav von Bergmanni pea 500 läti laulu sisaldav antoloogia „Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte” („Esimene kogu läti mõtteluulet”), millele lisandus aasta pärast teinegi osa (Bergmann 1807, 1808).⁸ Kuigi see sisaldas ka muid, sh saksa autorite läti keelseid luuletakte, oli see siiski esimene nii mahukas läti rahvalaulude kogu. Bergmanni motivatsioon ja argumentatsioon oli herderlik: need laulud on „truu looduse jälendus, nii erinevad meie kangest raamatutarkusest, mida me sellele rahvale oleme peale surunud” (tsit Arbusow 1953: 245).

Eestimaal õhkus herderlikku vaimu Johann Heinrich Rosenplänteri⁹ (1782–1846) ajakirjast Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache (1813–1832), mis kujunes peamiseks eesti rahvaluulet tutvustavaks foorumiks. Kuid siingi poldud rahvalaulu väärtuses sugugi üksmeel. Veel 1813. aastal kirjutab Peter Heinrich von Frey (1757–1833) oma muus osas küllaltki herderlikult meelestatud artiklis „Über die Ehstnische Poesie” („Eesti luulest”): „[---] sellest vähesest, mis meile on saanud tuntuks algupärastest eesti lauludest, ei kajastu küll mingit luuleannet. Kunstist ei saa nende puhul üldse juttugi olla. Need on enamikus seosetud väljendused, mille loojad on viisid ühes taktiga küll oma suleliste ja pudulojuste hääliitsuste ja liigutuste järgi komponerinud.” (Frey 1813: 16) Sama meelt oli esialgu ka ajakirja Beiträge peatoimetaja Rosenplänter: rahvalaulud väljendavat eestlase viletsat, rikutud iseloomu (Rosenplänter 1813: 73–74).

Sarnaselt Bergmannile läti keelealal arutleb eesti poetika üle mõni aasta hiljem Arnold Friedrich Johann Knüpfper (1777–1843): „Miks peaks eesti keelele peale surutama ranget saksa riimiteooriat? [---] Kogu meie [saksa – *L. L.*] luuletamise viis erineb täielikult eesti vaimust ja poetilise väljenduse laadist, on neile võõras ega paku naudingut. [---] Seejuures ei saa ma maha suruda soovi, et üks või teine võiks teha katset eestlastele tema enda rahvalaulude maneeris luuletada.” (Knüpfper 1817: 13)

See oli herderlik sõnum Baltimaade luuleteoorias. Ent kuidas oli lugu praktikaga? Kas sündis siin rahvuslikku luuletajat, loomulikku geeniust, kes oleks kandnud suulise rahvalaulu meetodi ja võtted kirjakuultuuri ja pannud aluse rahvalaulul põhinevale eesti ja läti luulele, nagu nägi ette Herder?

Pangem esmalt tähele: ei Stender, Rosenplänter, Frey ega Knüpfper pidanud võimalikuks, et „harimata eestlane ise luuletama ja oma keelt harima peaks [---] kõik need, kes eesti keeles kirjutavad, on ikka kultuursed inimesed (saksa haritlased)” (Frey 1813: 25). Mittesaksa luule oli ikka veel saksa haritlaste mängumaa, keda Knüpfper kutsus üles „nende [st eestlaste – *L. L.*] rahvalaulude maneeris” luuletama.

⁸ Esimene eesti rahvalaulukogu ilmus alles 1850.–1852. aastal Alexander Heinrich Neusi tõlkes, vt Neus 1850–1852.

⁹ Rosenplänteri laenuvõtmiste kohta Herderilt vt Undusk 1995: 583–587.

Üks esimesi üleskutse järgijaid oli baltisaksa luuletaja ja ülikooli õppejõud Carl Petersen, kes avaldas 1817. aastal Tartus ilmunud väljaandes Neujahrsangebinde für Damen kaks „vabalt eesti keele järele” loodud luuletust saksa keeles: „Klage der Tochter” („Tütrel itk”) ja „Klage um den Bruder” („Itk venna pärast”). Kuigi tema eeskujuks olid varem ajakirjas Beiträge trükitud rahvalaulud¹⁰, tutvustas ta neid oma muu loomingu seas. Ta kasutas saksakeelses luules küllaltki sujuvalt regivärsi formaalseid vahendeid (kordused, alliteratsioon, lõppriimi puudumine, värsseite jaotus eri pikkusega üksusteks) ja tabas hästi selle meetrumi eripära. Nii on tema laulud tõepoolest loodud eesti rahvalaulu maneeris, kuid saksa keeles. Eesti ja läti rahvalaulu motiividel loodud luule muutus baltisaksa kirjanduses eriti menukaks 1840. aastatel (vt Lukas 2011).

Veendumus, et ka eesti ja läti talupoegade seast võiks võrsuda luuletaja, oli XIX sajandi alguse balti kirjandusväljal uudne. Selle varaseimaks, kuid selgeimaks ja süsteemseimaks väljenduseks oli Kuramaa pastori Karl Gotthard Elverfeldi 1804. aastal välja antud „Lihgsmibas Grahmata” („Rõõmu raamat”), mis annab talupoegadele juhiseid kirjanduse tegemiseks ja kasutamiseks (vt Taterka 2011). Vastavalt Schillerist ja Schellingist mõjutatud esteetilistele ja kasvatuslikele seisukohtadele esitles Elverfeld 1806. aastal esimest läti looduspoeti Pimedat Indriķist, harimata läti pärisorist talupoega, kes olevat algul luuletanud riimideta, läti rahvalaulu laadis luulet, kuid lasi end oma haritud saksa mentoritel peagi ümber õpetada ja omandas uued kirjanduslikud vormid ning „unustas” oma varasema laululaadi (Elverfeld 1806: 136). Tema trüki ilmunud luuletused meenutavad laadilt pigem kirikulaule ja mõned neist leidsidki koha lätikeelses kiriku lauluraamatus. Seda „mälukaotust” on Thomas Taterka nimetanud koloniaalseks traumaks (Taterka 2011: 666). Indriķis ei ole loodusluuletaja, ei Ossian ega Macpherson, tema luule ei ole herderlik rahvalaulu järellaul, vaid ta kasutab balti kirjandusväljal harjumuspäraseid kirjanduslikke mustreid.

Kas saame siis ikka üleüldse rääkida eesti- ja lätikeelse luule sünnist Herderi vaimust? Vahest võib herderliku teooria praktikasse viijaks pidada Kristian Jaak Petersoni (1801–1822), kes pole aga kaugeltki harimata loodusluuletaja, vaid eesti päritolu „Riia literaat”, nagu ta ise end oma teose tiitellehel nimetas, baltisaksa õpetlane, kelle vaimsed huvid käisid Herderi jälgedes ja kes tundis end kodus nii klassikalises kui ka moodsas luules. Eesti rahvalauluga tutvus ta peamiselt kirjalikult, ajakirja Beiträge vahendusel, mille kaastöeline ta oli. Rahvalaulust tõi ta näiteid oma eesti keele ja mütoloogia alastes kirjutistes. Rahvalaulu vormivõtteid kasutas Peterson ka oma luules, eriti oodides ja karjaselauludes, sidudes antiikse, pindarosliku (vt Undusk 2012), ja rahvalaulu traditsiooni. Tulemuseks oli eestikeelse luule uus kvaliteet, mis tundus aga kohalikul kirjandusväljal liiga ebataavaline – Beiträge, keskne eesti luuleküsimusi ja rahvalaulu käsitlev foorum, ei avaldanud tema luuletusi. See, mis poetoloogias oli aktsepteeritav, näis luulepraktikas sobimatu. Kristian Jaak Petersoni luule ei avaldanud mõju XIX sajandi alguse luulele ja avastati taas alles sajand hiljem. Nii saame pigem rääkida herderliku rahvalaulu taaskasutusprogrammi ebaõnnestumi-

¹⁰ Nt „Klage über den ertrunkenen Bruder” („Oli mul kolme vennakesta”) ilmus Beiträge 1817. aasta 7. numbris, lk 50–51.

sest balti kirjandusvälja eesti- ja lätikeelses harus – rahvavalgustusliku saksa laulu adaptatsiooni kasuks. Sellest tuleb juttu artikli järgmises osas.

(Järgneb)

Artikkel põhineb osaliselt kahel saksa keeles ilmunud artiklil, vt Lukas 2018, 2019. Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus), ning see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT20-1 („Eesti kirjandus võrdleva kirjandusuurimise paradigmas“).

Arhiiviallikad

Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LVVA)

F 4038 – Riia ajaloo ja muinsusuurimise ühing.

Kirjandus

Arbusow, Leonid 1953. Herder und die Begründung der Volksliedforschung im deutschbaltischen Osten. – Im Geiste Herders. Gesammelte Aufsätze zum 150. Todestage J. G. Herders. Toim Erich Keyser. Kitzingen am Main: Holzner Verlag, lk 129–256.

Bergmann, Gustav 1807. Sammlung acht Lettischer Sinngedichte. [Ruien.]

Bergmann, Gustav 1808. Zweyte Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte. Ruien.

Elverfeld, Karl Gotthard 1806. Nachricht an das Publikum, über einen blinden lettischen Dichter. – Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Toim J. R. Recke. Kd III, nr 9, lk 133–141.

FHA 1 = Frankfurter Herder-Ausgabe. Johann Gottfried Herder, Werke. In zehn Bänden. Kd 1: Frühe Schriften, 1764–1772. (Bibliothek deutscher Klassiker.) Toim Ulrich Gaier. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1985.

FHA 2 = Frankfurter Herder-Ausgabe. Johann Gottfried Herder, Werke. In zehn Bänden. Kd 2: Schriften zur Ästhetik und Literatur, 1767–1781. (Bibliothek deutscher Klassiker.) Toim Gunter E. Grimm. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1993.

FHA 3 = Frankfurter Herder-Ausgabe. Johann Gottfried Herder, Werke. In zehn Bänden. Kd 3: Volkslieder, Übertragungen, Dichtungen. (Bibliothek deutscher Klassiker.) Toim Ulrich Gaier. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1990.

FHA 4 = Frankfurter Herder-Ausgabe. Johann Gottfried Herder, Werke. In zehn Bänden. Kd 4: Schriften zu Philosophie, Literatur, Kunst und Altertum, 1774–1787. (Bibliothek deutscher Klassiker.) Toim Jürgen Brummack, Martin Bollacher. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1994.

Frey, Peter Heinrich 1813. Über die Ehstnische Poesie. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, II. Pernau, lk 15–43.

Hamann, Johann Georg 1994. Ausgewählte Schriften. Toim H. Eichner. Berlin: Nicolai.

- Harder, Johann Jakob 1764. Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten aus ihrer Sprache. – Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen, II Stück, lk 9–16.
- Hupel, August Wilhelm 1777. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, kd 2. Riga: Hartknoch.
- Jürjo, Indrek 2004. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn: Riigiarhiiv.
- Knüpffer, Arnold Friedrich Johann 1817. Dritter Brief. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache, IX, lk 12–14.
- Lessing, Gotthold Ephraim 1987. Briefe, die neueste Literatur betreffend. Mit einer Dokumentation zur Entstehungs- und Wirkungsgeschichte. Leipzig: Reclam.
- Lukas, Liina 2011. Eesti rahvaluule baltisaksa luule inspiratsiooniallikana. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 675–697.
- Lukas, Liina 2018. Die Geburt der estnisch- und lettischsprachigen Lyrik aus dem Geiste des Liedes. – Letonica, nr 37, lk 51–62.
- Lukas, Liina 2019. „[...] mit Treue, Lust und Liebe“. Einfühlung in das Volkslied. – Herder on Sympathy and Empathy. Toim Eva Piirimäe, L. Lukas, Johannes Schmidt. Leiden: Brill [ilmumas].
- Menius, Friedrich 1848. Syntagma de origine Livonorum (Dorpati: 1632) – Scriptores rerum Livonicarum: Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmaale von Liv-, Ehst- und Kurland in genauem Wiederabdrucke der besten, bereits gedruckten, aber selten gewordenen Ausgaben, kd 2. Riga–Leipzig: Eduard Frantzen’s Verlags-Comtoir, lk 511–542.
- Meyer, Leo 1896. Acht estnische Volkslieder aus Herders Nachlass und dreizehn aus Wielands Teutschem Merkur (1787), nebst mehreren alten Hochzeitsgedichten in estnischer Sprache. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, kd 16, lk 237–317.
- Neus, Alexander Heinrich 1850–1852. Estnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus, hrsg. von der ehstländischen Literärschen Gesellschaft. Reval: Kluge und Ström.
- Noyes, John K. 2015. Herder. Aesthetics against Imperialism. Toronto: University of Toronto Press.
- Paškeviča, Beate 2003. Die Sammlung von Volksliedern im lettischen Livland. Herders Helfer in den Jahren 1777 und 1778. – Kulturgeschichte der baltischen Länder in der frühen Neuzeit. Toim Klaus Garber. Tübingen: Max Niemeyer, lk 229–243.
- Paškeviča, Beata 2016. Lāti rahvalaulud Johann Gottfried Herderi kogus. – Mäetagused, nr 65, lk 55–76.
- Renner, Kaspar 2017. „Ausweg zu Liedern fremder Völker“. Antikoloniale Perspektiven in Herders Volksliedprojekt. – Raynal – Herder – Merkel. Transformationen der Antikolonialismusdebatte in der europäischen Aufklärung. Toim York-Gothart Mix. Heidelberg: Winter, lk 107–142.
- Rosenplänter, Johann Heinrich 1813. Poesien der Ehsten. – Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, II, lk 71–74.
- Singer, Rüdiger 2006. „Nachgesang“. Ein Konzept Herders, entwickelt an Ossian, der popular ballad und der frühen Kunstballade. Würzburg: Königshausen&Neumann.

- Stender, Gotthard Friedrich 1761. *Neue vollständigere Lettische Grammatik, Nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten*. Braunschweig: im Fürstl. grossen Waisenhouse.
- Taterka, Thomas 2011. Läti talupoeg astub kirjandusväljale. Läti rahvusliku kirjanduse sünd kunstiajastu vaimust. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 660–674.
- Undusk, Jaan 1995. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 577–587; nr 10, lk 669–679; nr 11, lk 746–756.
- Undusk, Jaan 2012. Eesti Pindaros. K. J. Petersoni oodide vaimuloolisest taustast. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 11–29; nr 2, lk 103–122.

Liina Lukas (sünd 1970), PhD, Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi maailmakirjanduse dotsent (Ülikooli 16, 51003 Tartu), liina.lukas@ut.ee

The birth of Estonian and Latvian poetry from the spirit of the German lied. Part 1

Keywords: folk song, Estonian poetry, German lied, theory of poetry, J. G. Herder, lyrical poetry

The year 1779 could well go down in history as the year of Estonian poetry, as this is when two seminal works were published. Those two differed in their understanding of the mission of poetry, thus anticipating two competing possibilities for the development of Estonian written poetry. One of them was Part Two of the collection of folk songs called *Volkslieder*, which was compiled by Johann Gottfried Herder (1744–1803) and contained some Estonian folk songs as treated by Herder, while the other was the poetry almanac *Ehstländische poetische Blumenlese für das Jahr 1779* by Johann Friedrich Ernst Albrecht (1752–1814), published in Rakvere, representing not only local German-language poems, but also Estonian translations of three popular German songs. As for timing, both books saw the light of day when a debate was gaining momentum in the Baltics discussing the prospects of development of non-German literature. According to the ideologists of popular enlightenment, Estonian as well as Latvian poetries were to be cultivated following the example of translations from culturally superior languages. Herder, however, sensed real poetry in the folklore of primitive peoples, which he regarded as the right basis for the written poetry to come. Now, which of the two ideas gained the upper hand? How was either theory realised in poetic practice?

The article takes the reader back to the sources of Estonian poetry. The treatment includes the beginnings of not only Estonian but also Latvian poetry and the relevant polemics, as confinement of oneself to Estonian material alone would leave one but halfway to solving the problems of early Estonian literary history. Part One of the article discusses the influence that the folklore concept of Johann Gottfried Herder as well as his folklore collections might have exercised in the Baltics, and their role in the emergence of Estonian and Latvian poetry.

Liina Lukas (b. 1970), PhD, University of Tartu, Institute of Cultural Research (Ülikooli 16, 51003 Tartu), Associate Professor of World Literature, liina.lukas@ut.ee